

DE RAAF VLIEGT UIT BIJ DE VAL VAN HET AVONDLAND

Kristof Smeyers, *Raaf: Cultuurgeschiedenis in vogelvlucht*. Aalter, Ertzberg, 2022, 175 p., ISBN 9789464369229, €23,50

“De uil van Minerva begint pas bij het aanbreken van de avondschemering haar vlucht”, zo schreef Hegel, en promoveerde daarmee de uil tot de officiële vogelmascotte van de filosofie. Sinds die tijd, maar eigenlijk al doorheen de hele receptie van de mythologie rond Athena sinds de klassieke oudheid, fungeert de uil als symbool van wijsheid en denken. Hij komt terug in allerlei iconografie, van het logo van de Londense avonduniversiteit Birkbeck tot een zeker academisch tijdschrift voor geschiedenis en wijsbegeerte van de cultuur. Maar de uil is niet de enige gevederde met een indrukwekkende receptiegeschiedenis. In *Raaf: Cultuurgeschiedenis in vogelvlucht* onderzoekt historicus Kristof Smeyers (Universiteit Antwerpen) een andere vogel, de raaf, in alle aspecten van zowel haar mythologisering als haar demonisering. Smeyers stelt de raaf voor in drie eerder duistere identiteiten die haar toegekend worden – zwartkijker, poortwachter, en eenzaam - maar argumenteert tegelijk ook voor een eerherstel van de iconische zwarte vogel. Het resultaat is een knap geschreven en bijzonder goed onderbouwd boek waar duidelijk heel wat archief- en bronnenstudie aan voorafging. Een breed scala aan materiaal, van mythologie over biologie tot poëzie en beeldende kunst, wacht de lezer op. Ook als fysiek object is het boek erg geslaagd, van het fraaie coverontwerp tot het compacte formaat, alsof het erom vraagt in je jaszak mee te gaan vogelspotten. Hier wil ik proberen een parallel te maken tussen die twee symbolisch beladen vogels, de uil en de raaf, en daarmee te onderzoeken wat ze vandaag nog te bieden hebben aan de filosofie. En wie weet, misschien komt er na Raaf (2022) en Wolf (2023) ook nog wel een Uil in Smeyers’ reeks van charismatische dierengeschiedenissen.

De parallel tussen de uil en de kraaiachtigen (Latijnse naam: Corvidae) begint vanuit het perspectief van de filosofie al erg vroeg. Volgens de mythen had de Griekse godin Athena immers niet altijd een uil aan haar zijde: eerst was daar de kraai. Zoals Ovidius het verhaal optekende in zijn *Metamorfosen* werd een jonge vrouw, Koronè (Κορώνη), belaagd door de god Apollo. Athena kreeg medelijden en redde haar, door haar te veranderen in een kraai die voor altijd aan haar zijde zou fladderen. Of dan toch zolang ze de godin niet tegen de veren in streek: toen de kraai slecht nieuws bracht aan Athena, reageerde de godin zich af op de trouwe vogel, en verving ze haar prompt door een uil (31). In de *Metamorfosen* klaagt de kraai over haar droevig lot tegen de raaf, die het in de mythologie ook vaak zwaar te verduren kreeg. Ook Athena’s nieuwe metgezel, de uil, heeft daar een mythologische voorgeschiedenis. Ooit was ze de prinses Nuktimenè (Νυκτιμένη), die op gruwelijke wijze verkracht werd door haar eigen

vader. Athena kreeg medelijden en transformeerde haar in een uil, die haar nieuwe compagnon zou worden en de kraai verving. Via Athena's positie als godin van de wijsheid kwam de uil zo symbool te staan voor de filosofie. Maar, zo leert de mythologie ons, het had net zo goed de kraai kunnen zijn.

Dat de corvidae in de klassieke mythologie voorgesteld worden als bringers van slecht nieuws, is geen geïsoleerd feit. Smeyers laat een indrukwekkende reeks voorbeelden de revue passeren, van andere Griekse en Romeinse mythen over de Bijbel tot verhalen uit het oude IJsland (17-30). De raaf brengt slecht nieuws, en wordt daarvoor gestraft: door uit de goddelijke gratie te vallen bij Athena, of door – in verschillende mythen – letterlijk zwart gemaakt te worden. Volgens allerlei overleveringen was de raaf immers eerst stralend wit, maar kreeg ze zwarte pluimen aangemeten als straf voor een misstap. Zoals Smeyers schrijft: “Op [...] verraad stond een straf: spreekwoordelijk pek, veren had hij al.” (26). Ook de uil wordt in verband gebracht met slecht nieuws, niet zozeer omdat de boodschap kwalijk is, maar omdat ze te laat komt. Deze connotatie zat al in de etymologie van Athena's uil: de naam Nuktimenè betekent letterlijk ‘zij die ‘s nachts opblijft’ (nux (nacht) + menein (blijven)), en Ovidius vertelt hoe ze het daglicht schuwde uit schaamte over haar lot. De uil komt dus ‘s nachts, als het stof van de gebeurtenissen van de dag al is gaan liggen, en reflecteert a posteriori. Dat is meteen ook een mogelijke interpretatie van het citaat van Hegel waarmee ik deze recensie opende. De filosofie moeit zich niet in het heetst van de strijd, maar kijkt achteraf, bij het vallen van de avond, terug op de zaak en vormt pas dan een weloverwogen oordeel. Zo is de uil als nachtdier een uitstekende mascotte voor de wijsgeer.

De nacht in Hegels citaat kan echter ook anders geïnterpreteerd worden: misschien zijn filosofen bovengemiddeld vaak nachtraven, die pas bij het vallen van de avond aan hun werk beginnen, en die vatbaarder zijn voor weemoed dan de gemiddelde mens. En ja, nachtraven: ook de raaf wordt vaak geassocieerd met de nacht, zowel letterlijk als figuurlijk. Smeyers beschrijft de raaf als “gothische vogel bij uitstek” (112) vanwege de hardnekkige negatieve associaties waar de vogel doorheen de geschiedenis mee te maken kreeg. Edgar Allan Poe droeg een niet te verwaarlozen steentje bij met zijn bekende gedicht *The Raven*, waarin de raaf als niet te miskennen symbool van dood en verdriet wordt opgevoerd. Deze raaf zit in het gedicht trouwens op een buste van de godin Athena; ook Poe was zich bewust van de associaties tussen de twee. Misschien maakt filosofie ongelukkig, en misschien, aldus John Stuart Mill, is dat helemaal niet erg: “It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied”, zo schrijft hij. Ook de uil kan dus best melancholisch zijn. Al dat denken, een mens (of vogel) zou van minder wat neerslachtig worden.

Maar de raaf staat symbool voor meer dan persoonlijke bekommernissen: ze kon weleens het einde van de gekende wereld aankondigen. “De raaf woont [...] in onze westerse verbeelding aan de rand van een stervend Avondland, met

het hoofd tussen de schouders in sombere gedachten verzonken op een kale boomtak” (113). De raaf kan fungeren als voorteken van de nakende ondergang, of net achteraf komen lijken pikken, als “een parasiet die teert op ongeluk” (62). Ook hier komt de bekende symboliek van de raaf weer kijken: nacht en ontij; de raaf als vijand van de Europese beschaving. En ook hier loopt de vlucht van de raaf dus parallel aan die van de uil: ze vliegen uit bij zonsondergang, als de duisternis valt, en overschouwen de restanten van het strijdgewoel van de dag.

De uil heeft in de receptiegeschiedenis duidelijk een betere kaart getrokken dan de raaf. Met connotaties van wijsheid, filosofie en denken zit de uil comfortabeler dan de raaf, die hardnekkig geassocieerd wordt met dood, verderf en verraad. In *Raaf* zet Kristof Smeyers al deze historische associaties nauwgezet uiteen, maar daagt hij ze ook uit. De raaf is immers zo kwaad nog niet, argumenteert hij: het zijn sociale, intelligente vogels. Je kunt er een band mee opbouwen en er betekenisvolle ontmoetingen mee hebben, zoals Smeyers ook zelf mocht ervaren. Bovendien is de Nederlandse term voor een groep raven een ‘vriendelijkheid’ (127) – ondanks haar eerder onvriendelijke reputatie.

Raaf: Cultuurgeschiedenis in vogelvlucht is dus wel degelijk meer dan een esthetisch verantwoorde toevoeging aan je salontafel. Waar de filosofisch geschoolde lezer misschien even de omschakeling zal moeten maken naar een meer quick fire stijl van bronnen aaneenrijgen, komt er ook op meer conceptueel niveau van alles naar voren. De lezer zal nevermore verlegen zitten om een vogelweetje, en leert bovendien om de nachtvogel in een nieuw daglicht te zien. Smeyers daagt de lezer uit om vooroordelen en associaties met de raaf kritisch onder de loep te nemen en presenteert een weldoordacht tegenvoorstel. Zo is *Raaf* eigenlijk een puik staaltje filosofische methodologie: durf je aannames kritisch onder de loep houden, durf je eigen oordeelsvermogen kritisch te beschouwen, en probeer zo te vermijden dat je epistemische misstappen begaat.

Sigrid WALLAERT (Gent)